

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.044>
УДК 339.9:338.246.8]:[332.1+338.43]:338.246.8(477)
JEL: N54, O38, Q13, Q15, Q18

Дідківська Л.В., кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8384-9293>
e-mail: lesya_home@ukr.net

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ¹

Предметом дослідження є зарубіжний досвід відбудови європейськими країнами аграрного сектору економіки, зруйнованого внаслідок Другої світової війни. Метою статті є історико-економічна характеристика процесу відродження європейського сільського господарства у повоєнний період для визначення можливостей екстраполяції цього досвіду при відновленні сільських територій та аграрного виробництва України на сучасному етапі. Результатом дослідження є обґрунтування напрямів використання зарубіжного досвіду в сучасній Україні, виходячи з проведеного аналізу основних аграрних реформ, особливостей економічної політики європейських урядів для відновлення аграрного сектору економіки.

У статті представлено історичний досвід успішних практик та урядових заходів повоєнного відновлення сільського господарства та розвитку сільських громад, обґрунтовано доцільність та можливості його імплементації в Україні. Доведено, що важливими були аграрні реформи, що заклали підва-

¹ Публікацію підготовлено в рамках виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ держреєстрації 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

лини формування ефективного продуктивного фермерського виробництва, сприяли ринковій переорієнтації сільського господарства загалом, його модернізації на основі впровадження механізованої техніки та новітніх методів ведення сільськогосподарського виробництва. Перспективним для розвитку сільських територій України є запозичення та впровадження сучасних локальних екологічних, енергозберігаючих, соціальних та освітніх громадських ініціатив, що можна втілити завдяки синергії міжнародних і вітчизняних неурядових організацій та органів місцевого самоврядування. Перспективним для України є італійський досвід вирівнювання регіональних диспропорцій у економічному розвитку задля досягнення національної цілісності та єдності. Використання зарубіжного досвіду з урахуванням національних традицій сприятиме зміцненню продовольчої безпеки, підвищенню продуктивності сільськогосподарського виробництва, поширенню аграрного підприємництва, сталому розвитку сільських територій України.

Ключові слова: аграрні реформи, сільськогосподарська політика, господарська культура, історичний досвід, аграрне підприємництво, сільськогосподарське виробництво, сільські громади, фермерство, кооперація.

Didkivska L.

FOREIGN EXPERIENCE OF POST-WAR RURAL TERRITORY AND AGRICULTURAL RECOVERY FOR UKRAINE'S RECONSTRUCTION

The subject of the study is the foreign experience of rebuilding the agricultural sector of the economy by European countries, which was devastated during the Second World War. The purpose of the article is the historical and economic characterization of the process of the revival of European agriculture in the post-war period to determine the possibilities of extrapolation of this experience in the restoration of rural areas and agricultural production of Ukraine at the current stage. The research results in an analysis of key agrarian reforms, an exploration of the unique aspects of the economic policies of European governments in rejuvenating the agricultural sector, and a justification for the potential utilization of this foreign experience in modern Ukraine.

The article presents a positive historical experience of successful practices and government measures in post-war agricultural recovery and rural community development, substantiating the relevance and possibilities of its implementation in Ukraine. It has been demonstrated that pivotal agrarian reforms laid the foundation for the establishment of an effective and productive farming industry, contributed to the overall market reorientation of agriculture, and facilitated its modernization through the adoption of mechanized equipment and advanced agricultural production methods. Borrowing and implementing contemporary local ecological, energy-efficient, social, and educational public initiatives holds promise for the development of rural areas in Ukraine and can be achieved through the synergy of international and domestic non-governmental organizations and local government. The Italian experience in equalizing regional disparities in economic development to achieve national integrity and unity is beneficial for Ukraine. Leveraging foreign experience while considering national traditions will strengthen food security, increase agricultural productivity, promote agricultural entrepreneurship, and support the sustainable development of Ukraine's rural areas.

Keywords: agrarian reforms, agricultural policy, economic culture, historical experience, agrarian entrepreneurship, agricultural production, rural communities, farming, cooperation.

Постановка проблеми. Реалізація національного плану відновлення України та вирішення невідкладних завдань зміцнення продовольчої безпеки, відтворення екосистеми, відбудови житла та соціально-виробничої інфраструктури, створення безпечних умов проживання та діяльності в сільській місцевості, повернення населення на сільські території, що зазнали впливу війни, ставлять на порядок денний питання розвитку сільського господарства та сільських територій, що не обмежуються новою аграрною політикою [1].

Внаслідок збройної агресії РФ проблеми погіршення соціально-економічного та екологічного стану, визначені у Концепції розвитку сільських територій [2], значно загострилися. Повномасштабна війна РФ проти України обумовила тимчасове вилучення сільгоспземель із господарського обігу внаслідок окупації, ведення бойових дій, замінування, підриву греблі Каховської ГЕС та ін. Захоплення частини території, масовані обстріли всіх українських земель та руйнування критичної інфраструктури, у тому

числі логістичного забезпечення агровиробництва та експорту, виявили імперативний характер вирішення давніх системних проблем у сільському господарстві України, зокрема, таких як: високий рівень концентрації земельної власності, спеціалізація великих аграрних корпорацій на виробництві та експорті сільськогосподарської сировини, низький рівень переробки та, відповідно, доданої вартості в агропродовольчому секторі економіки, відсутність повноцінного конкурентного середовища та ін. Характер проблем і завдань, що постали перед агровиробниками, місцевими органами влади, мешканцями сільських територій, вимагає комплексного підходу до їх розв'язання. В умовах війни на виснаження очікувати її закінчення для початку відновлення територій і аграрного виробництва недоцільно й неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повоєнне відновлення аграрного сектору економіки є однією із ключових проблем у науковій доповіді «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України» ДУ «Інституту економіки та прогнозування НАН України» [3], зокрема увага зосереджена на структурній трансформації агросектора, модернізації сільгоспвиробництва, відновленні і збереженні природних ресурсів агровиробництва тощо. Зміцненню національної продовольчої безпеки в умовах війни присвячені праці С. Іванова, Г. Разумової [4], В. Хворостяного [5]. Еколого-економічні аспекти розвитку повоєнного сільського господарства розкрито у працях О. Бородіної, І. Прокопи [6], О. Попової [7]. Складність викликів, комплексний характер завдань вимагає системного підходу до їх вирішення. Це актуалізує звернення до апробованих практик і урядової політики країн у вирішенні завдань повоєнного відновлення сільських територій та аграрного виробництва, зокрема після Другої світової війни. У цьому контексті варто звернути увагу на наукові дослідження зарубіжних вчених, зокрема Б. Брунетау [8], М. Клірі [9] та інших. Такий підхід дозволить визначити можливості імплементації позитивного досвіду з урахуванням національних традицій та сучасних трендів сільського розвитку та аграрного підприємництва, а також представити історико-економічне обґрунтування шляхів вдосконалення державної політики, спрямованої на комплексний розвиток сільських територій.

Метою статті є історико-економічна характеристика процесу відродження європейського сільського господарства у повоєнний період для визначення можливостей екстраполяції цього

досвіду при відновленні сільських територій та аграрного виробництва України на сучасному етапі.

Виклад основного змісту дослідження. Західноєвропейські уряди впроваджували аграрні реформи після Другої світової війни з метою відродження та соціально-економічного розвитку сільських територій, забезпечення національної продовольчої безпеки країн, ефективного використання природних ресурсів, зокрема земельного фонду. Концепція аграрних перетворень передбачала збереження та відновлення земель, регіональний розвиток сільського господарства з урахуванням особливостей місцевості, а також впровадження технічних інновацій у аграрне виробництво. Становленню продуктивних дрібнотоварних фермерських господарств сприяли численні протекціоністські урядові програми, що забезпечували:

- субсидування систем підтримки цін на сільськогосподарську продукцію;
- стимулювання капіталовкладень фермерів у власні господарства;
- соціальний захист фермерів і осіб, зайнятих у сільському господарстві;
- об'єднання фермерських і дрібних сімейних господарств у кооперативи;
- розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції та формування організованого аграрного ринку на загальноєвропейському рівні.

Реформи забезпечили ліквідацію системи великого землеволодіння в аграрному секторі економіки, перерозподіл земельної власності на користь дрібних сільськогосподарських товаровиробників, соціальний розвиток сільських територій та зміцнення продовольчої безпеки.

Французький досвід повоєнного відновлення сільського господарства шляхом формування стабільного ринку приватного капіталу у сільському господарстві, державної підтримки кооперативів, перерозподілу земель між різними формами господарювання з урахуванням національних інтересів і пріоритетів, видається найбільш релевантним відносно завдань, що стоять перед Україною. Основою аграрного устрою Франції була обрана модель розвитку фермерського господарства сімейного типу. У перші роки після Другої світової війни задля зменшення залежності від імпорту продуктів харчування з Канади та США ферме-

рів заохочували збільшувати обсяги виробництва, не орієнтуючись на ефективність сільськогосподарської праці, оскільки ви́торг від значних обсягів виробництва та інвестиції покривали будь-які збитки. Ціни на сільськогосподарську продукцію були гарантовані урядовими програмами, а обсяги виробництва до 1951 р. не досягли довоєнного рівня.

Для реалізації аграрної реформи було створено Агентство з управління земельними ресурсами та розвитку сільських територій (SAFER) – неприбуткову організацію, що підпорядковувалася Міністерству сільського господарства та Міністерству фінансів Франції. Зусиллями SAFER ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення став жорстко регульованим та орієнтованим на захист національного сільськогосподарського товаровиробника. На етапі становлення ринкового обігу земель були розроблені довгострокові цілеспрямовані програми, що передбачали надання пільгових кредитів на придбання земель місцевим фермерам. Ефективність діяльності SAFER забезпечила співпраця між центральними державними інституціями, місцевими органами влади та самоврядними спілками фермерів. Профспілки французьких селян відіграли вагомий роль у лобюванні інтересів сільськогосподарського товаровиробника та формуванні урядової сільськогосподарської політики. Найбільш проактивну позицію у модернізації сільського господарства займали Національна федерація профспілок фермерів (1946), Національний центр молодих фермерів (1956), Національна конфедерація спілок селянських робітників (1981) та інші [8].

Успішність політики формування стійкого ринку приватного капіталу у сільському господарстві Франції забезпечили нововведення щодо оренди земель сільськогосподарського призначення (1946), заохочення фермерів шляхом регулювання земельного ринку до розширення господарств, об'єднання фермерів у кооперативні та інші некомерційні структури, високий рівень бюджетної підтримки аграріїв, стимулювання капіталовкладень за допомогою субсидій. Кооперативи об'єднали фермерські господарства з метою розширення сфери їх діяльності та підвищення ефективності виробництва за рахунок спільного збуту продукції та придбання засобів виробництва. Уряд стимулював об'єднання фермерів у кооперативи такими конкретними заходами, як передача кооперативам безоплатно або в довгострокову оренду з викупом на пільгових умовах нерухомих, виробничих

і адміністративних об'єктів державної і муніципальної власності, зокрема молокопереробних заводів у гірських і депресивних районах. Крім того, було створено прозору заготівельно-збутову інфраструктуру на засадах кооперації та інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості [9, с. 21]. Завдяки цілеспрямованій і послідовній аграрній політиці за кілька повоєнних років гарантовано продовольчу безпеку країни (у 1949 р. відмінено продуктивні картки), суттєво збільшено обсяги виробленої сільськогосподарської продукції (рис. 1).

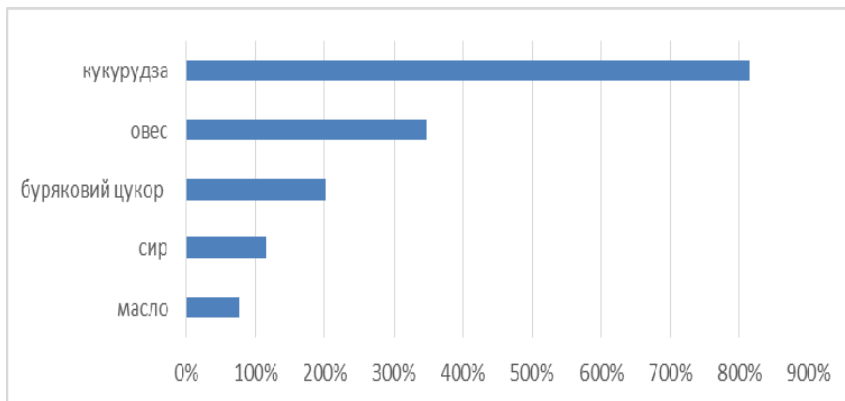

Рис. 1. Результат повоєнних аграрних реформ: збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у Франції, 1949–1957 рр.

Джерело: Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Київ: Наш Формат, 2022. С. 339.

Урядова політика сприяла технологічному вдосконаленню сільськогосподарського виробництва та впровадженню найновіших наукових розробок. Вагомою була роль Французького національного інституту сільськогосподарських досліджень (1946), який тісно співпрацював із аграріями у розбудові мережі високотехнологічних і високопродуктивних бізнес-ферм. Завдяки аграрним реформам, упровадженню новітніх методів ведення сільськогосподарства, його механізації на основі удосконалення сільськогосподарської техніки (у 1930–1961 рр. у Франції кількість тракторів, що використовувалися у сільськогосподарському виробництві зростає з 30 000 до 700 000 [10]), спеціалізації сільськогосподарського виробництва, мобілізації наукових дослі-

джень та поширенню спеціалізованих освітніх програм для фермерів було суттєво підвищено продуктивність фермерських господарств [11, с. 131], відбулася соціальна трансформація сільськогосподарських товаровиробників. Прийнятий у 1960 р. Закон «Про аграрну політику» сприяв подальшому підвищенню продуктивності сільського господарства; впровадженню технічних інновацій; розвитку ринків збуту сільськогосподарської продукції; підтримці сімейних ферм та розвитку сільських територій; регіональному розвитку сільського господарства з урахуванням особливостей місцевості. Загалом за 1958–1968 рр. виробництво продуктів сільського господарства зросло на 66%. Продуктивність праці сільськогосподарського товаровиробника також невпинно зростала (якщо у 1960 р. фермер годував п'ятнадцять людей, то на початку 2000-х – в середньому понад шістьдесят [12]). Більше того, за сприяння уряду у формуванні організованого аграрного ринку на загальноєвропейському рівні Франція стала світовим експортером сільськогосподарської продукції.

Італійський досвід репрезентує можливості ефективної політики вирівнювання регіональних диспропорцій у економічному розвитку задля досягнення національної цілісності та єдності. Так, на півночі зосередилися промислові підприємства, зокрема машинобудівна галузь в цьому регіоні процвітала навіть під час війни, оскільки значні обсяги виробництва та інвестицій покривали будь-які збитки. модернізація та реорганізація капіталістичної індустрії диктувала необхідність ліквідації архаїчних форм сільськогосподарства, його ринкової переорієнтації, адекватно розвитку промисловості та всієї економічної системи. Натомість південь Італії був здебільшого аграрним регіоном. Оскільки сільське господарство значно відставало від темпів розвитку промисловості (приріст сільськогосподарської продукції не перевищував 3% на рік). Завданнями повоєнної аграрної політики уряду Італії було подолання високої концентрації земельної власності та неефективних архаїчних форм господарювання шляхом формування прошарку власників дрібних, середніх і великих товарних селянських господарств переважно на півдні країни. Адже цей регіон був осередком бідності та соціальної напруженості для близько третини населення країни, яка проживала у шести областях південної частини Апеннінського півострова, на островах Сицилія і Сардинія. Парламентський запит 1954 р. виявив,

що 85% найбідніших сімей Італії жили південніше Риму [13, с. 288].

Для розв'язання соціально-економічних негараздів півдня Італії християнськими демократами було розроблено п'ятирічний план розвитку сільського господарства та осушення боліт, що стало передумовою ліквідації засилля латифундій та справедливого розподілу земельної власності в процесі реалізації аграрної реформи (1950–1955) урядом Альчіде де Гаспері. Аграрна реформа передбачала викуп державою земельних наділів площею понад 100 га та продаж її громадянам на виплат (отримали 1,5 млн га землі) з метою утворення прошарку власників дрібних, середніх і великих товарних селянських господарств. Крім того, дозволявся вільний продаж поміщицьких земель і селянам навіть надавався державний кредит на їх придбання. Однак на більшій частині колишніх великих сільськогосподарських угідь критично бракувало доріг, помешкань, був відсутній доступ до води, селяни не мали необхідних фінансових ресурсів для обробітку земель. Селяни масово залишали свої землі та мігрували в північні міста «італійського дива» [14].

Уряд Італії ініціював створення окремого державного фонду Каси Півдня (1950) для централізованого фінансування економіки цього регіону на десять років (1952 р. пролонговано до двадцяти років; збільшено грошовий фонд з 1000 млрд до 1280 млрд лір; дозволено іноземні позики). У рамках реформи планувалось побудувати близько 400 сіл, 1250 км доріг і системи зрошення, організувати мережу сільськогосподарських курсів. Роботи виконувалися на основі контрактів, фінансованих через Касу Півдня. Із цього ж фонду надавалися державні субсидії на розвиток регіону. Реалізація цієї урядової ініціативи забезпечила державне працевлаштування для італійців південного регіону Італії (до середини 1950-х років вони становили 60% державних службовців країни). Крім того, з'явилися спеціалізовані кредитні установи для південної Італії, запроваджено «полюси росту» для стимулювання розвитку відсталого регіону, формування його галузевої та територіальної структури, підвищення інвестиційної привабливості, освоєння наукоємних виробництв, активізації інноваційного процесу тощо. Лише в 1952–1954 рр. частка державних капіталовкладень у сільське господарство зросла з 29,6% до 53% [15, с. 84–85]. У середині 1950-х років було ухвалено закон щодо підвищення пенсій та соціального забезпечен-

ня сільськогосподарських робітників. У результаті було закладено підвалини ефективного розвитку продуктивного фермерського господарства.

Таким чином комплекс структурних перетворень і регуляторних заходів держав забезпечив вирішення основних проблем повоєнного відновлення сільського господарства та, водночас, забезпечив перехід до більш прогресивної моделі агровиробництва та розвитку територій. Незважаючи на масове переміщення робочої сили із сільської місцевості у європейські міста, завдяки аграрним реформам, упровадженню новітніх методів ведення сільського господарства, його механізації на основі удосконалення сільськогосподарської техніки, спеціалізації сільськогосподарського виробництва, мобілізації наукових досліджень та поширенню спеціалізованих освітніх програм для фермерів було суттєво підвищено продуктивність фермерських господарств, відбулася соціальна трансформація сільськогосподарських товаровиробників.

На користь можливості імплементації зарубіжного досвіду розвитку високотехнологічного сільського господарства свідчить те, що в Україні інновації в рослинництві та тваринництві і до початку повномасштабної війни вже активно впроваджувалися не лише в агрохолдингах, а й навіть у невеликих компаніях, зокрема такі, як роботизовані ферми, дрони-обприскувачі, безпілотні технології, точне землеробство тощо. В умовах розвитку інноваційної моделі економіки потребує подальшого розвитку цифровізація агропродовольчої системи за підтримки уряду.

Разом з тим, потужним чинником розвитку європейського аграрного виробництва стало налагодження тісної кооперації самих виробників, об'єднання у кооперативи приватних фермерських господарств сприяло досягненню ефекту масштабу та розширенню ринкового охоплення. У межах аграрних кооперативів створювалися умови для оптимізації витрат виробництва, пришвидшення збуту, зменшення ризиків неприбутковості, ширшого впровадження інновацій та технологічних новинок. Таким чином європейський досвід засвідчує можливості поєднання національних господарських традицій із передовими технологіями сільськогосподарського виробництва.

Значний потенціал для сільського розвитку України мають традиційні форми громадської самоорганізації, притаманні національній господарській культурі (кооперація, толоки, волонтер-

ство, добротність). Кооперативна система організації як успішна форма національного господарського солідаризму та соціально відповідального підприємництва є узвичаєною для українських селян, оскільки максимально відповідає національному характеру та ментальності українців – насамперед працелюбству, ініціативності та підприємливості, ощадливості, господарському індивідуалізму, прагненню до особистої свободи й добробуту, намаганням підвищити культуру землеробства, навичкам самоорганізації, самопомогі та участі у всіх видах кооперації. Більше того, історичний досвід підтвердив, що українці особливо в кризових ситуаціях за давньою традицією демократичного самоврядування активно включаються в мережі об'єднаних асоціативних груп.

Для повоєнного відновлення українського села загалом і сільськогосподарського виробництва зокрема рушієм можуть стати сучасні світові тренди розвитку солідарної економіки:

- диверсифіковані напрями кооперації (енергетичні, орендні, житлово-комунальні кооперативи),
- організаційні господарські форми шерінгової економіки (економіка спільного використання ресурсів).

Перспективним для розвитку сільських територій України є запозичення та впровадження сучасних локальних екологічних, енергозберігаючих, соціальних та освітніх громадських ініціатив, що можливо втілити завдяки синергії міжнародних і вітчизняних неурядових організацій та органів місцевого самоврядування. Зокрема, уже сьогодні в Україні діють агрокластери, екосадиби, енергетичні кооперативи, реабілітаційні центри для воїнів ЗСУ, активно розвивається сільське крафтове виробництво.

Збройна агресія РФ нанесла непоправну екологічну шкоду вітчизняним земельним ресурсам, перетворює родючий український чорнозем на випалену землю, забруднену шкідливими речовинами. Такі виклики потребують ретельного вивчення та запозичення сучасних європейських практик екологізації сільського господарства. Передусім необхідно збільшити інвестиційний пакет на еколого-кліматичні проекти, започаткувати програми збереження земельного резерву (фермери отримують компенсації від держави за невикористання земель сільськогосподарського призначення), стимулювати екологічно безпечні способи ведення сільського господарства, сприяти розвитку органічного землеробства, контролювати якість землі тощо.

В умовах значного пошкодження російською федерацією енергетичної інфраструктури України об'єднання громад навколо енергетичних кооперативів могло б забезпечити їх енергетичними ресурсами (від твердого палива для обігріву домогосподарств до електроенергії для агробізнесів). Основною перешкодою до створення енергокооперативів в Україні є відсутність знань про світовий досвід, технічне та економічне забезпечення таких кооперативів, а також регулювання енергетичної сфери низкою обмежень. Для подолання цих викликів необхідно спростити регулювання діяльності таких кооперативів, що дасть змогу підтримати їх діяльність з боку держави та органів місцевого самоврядування. Розвиток енергетичних кооперативів має великі перспективи в Україні та може сприяти реалізації мети, націленої на забезпечення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування поліпшення умов життєдіяльності суспільства. В умовах глобального потепління та змін клімату Україна також потребуватиме будівництва системи іригації, що також потребує кооперації зусиль і ресурсів.

Новітні напрями господарської діяльності значною мірою пов'язані з традиційними формами. Зокрема, станом на теперішній час сільськогосподарська кооперація в країнах з розвиненим аграрним сектором має суттєве значення в забезпеченні виробництва та реалізації продукції. Для прикладу, через сільськогосподарську кооперацію реалізується 80% аграрної продукції Скандинавії, 65% – Нідерландів, 50–52% – Німеччини, Іспанії та Франції. В тому числі, частка в загальному обсязі збуту молока та молочних продуктів становить від 65% у Бельгії до 100% у Норвегії, овочів і фруктів – від 32% у Німеччині до 80% у Нідерландах, свинини – від 15% в Італії до 96% у Данії, зерна – від 20% у Великобританії до 70% у Франції. У структурі переробленої продукції також домінують сільськогосподарські кооперативи. Зокрема, частка кооперативів у переробці молока в скандинавських країнах становить 90–100%, зернових у Швеції, Нідерландах, Франції – 60%, більше половини загального обсягу переробки овочів і фруктів у Данії, Бельгії, Нідерландах, Франції, Німеччині. Кооперативи країн «старої» Європи забезпечують 45–50% обсягу продукції харчової промисловості [16].

Таким чином, розбудова інституційного середовища сільськогосподарської кооперації, розвиток енергетичних кооперативів на засадах розподіленої генерації, формування культури солідарного землеробства, шерінгові форми ресурсного забезпечення формують потенціал повоєнного відновлення сільських територій та аграрного виробництва.

Висновки. Як засвідчив історичний досвід відновлення сільських територій і розвитку аграрного сектору економіки у країнах Західної Європи після Другої світової війни, повноцінний розвиток сільського господарства неможливий без ефективного функціонування дрібних індивідуальних (сімейного типу) та невеликих фермерських господарств. Піднесення цього сегменту аграрного виробництва забезпечує стабільність економічного відтворення у аграрній сфері, продовольчу безпеку країни, демографічний та соціальний розвиток сільських регіонів.

Основними проблемами на шляху розвитку цього сегменту постає потреба у підключенні, інтеграції невеликих сільських господарств до внутрішніх ринків збуту продовольчої продукції та забезпечення таких господарств агропромисловою технікою, придатною для використання в умовах дрібного виробництва. Вказані проблеми можуть бути вирішені лише за рахунок розбудови спеціальної ринкової інфраструктури, здатної акумулювати для дрібних сільськогосподарських виробників необхідні фінансові ресурси та інструменти (короткострокові кредити, лізинг агропромислової техніки, страхування ризиків, притаманних сільськогосподарському виробництву), створення механізмів збуту, а також системи надання консалтингових послуг правового, технологічного та економічного характеру.

Необхідним елементом такої ринкової інфраструктури мають стати *сільськогосподарські кооперативи*, які довели свою ефективність і в повоєнній Франції, і в Україні кінця XIX – початку XX ст. Перевага кооперативів полягає в тому, що вони дозволяють дрібним сільськогосподарським виробникам скористатися ефектом масштабу, при цьому кооперативи забезпечують найнижчий рівень трансакційних витрат і перешкоджають концентрації додаткової вартості в руках представників торгового капіталу (що є характерним для функціонування ринків із недосконалою конкуренцією).

Для досягнення та зміцнення *продовольчої безпеки України* необхідно посилити спроможності промислового сектору пере-

робки аграрної сировини, упроваджувати новітні методи ведення сільського господарства, стимулювати використання удосконаленої сільськогосподарської техніки, мобілізувати наукові дослідження для підвищення продуктивності сільського господарства, залучити фермерів до спеціалізованих освітніх програм, надавати гранти для фінансової та матеріально-технічної підтримки пріоритетних галузей агровиробництва, залучати неурядові міжнародні та вітчизняні інституції до розвитку сільських громад та місцевого агропідприємництва з урахуванням традицій і особливостей регіону.

Історичний досвід повоєнного відновлення сільських територій і розвитку аграрного виробництва на основі *підтримки фермерства* та малих сімейних господарств засвідчив ефективність таких заходів: субсидування систем підтримки цін на сільськогосподарську продукцію; стимулювання капіталовкладень фермерів у власні господарства, зокрема в технічну модернізацію аграрного виробництва; соціальний захист фермерів і осіб, зайнятих у сільському господарстві; об'єднання фермерських і дрібних сімейних господарств у кооперативи; розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції та формування організованого аграрного ринку на загальноєвропейському рівні.

Імплементарним для України, схід та південь якої зазнав тотальних руйнувань, є італійський досвід вирівнювання регіональних диспропорцій у економічному розвитку задля досягнення національної цілісності та єдності. План повоєнного відновлення сільського господарства України повинен включати окрему програму розвитку деокупованих територій півдня та сходу нашої держави відповідно до пріоритетних цілей і галузей-драйверів реконструкції цих регіонів. У цьому контексті заслуговує на увагу досвід державного фонду Каси Півдня, спеціалізованих кредитних установ південної Італії, формування «полюсів росту» для стимулювання розвитку сільських територій окремого регіону, формування його галузевої та територіальної структури, підвищення інвестиційної привабливості, освоєння наукоємних виробництв, активізації інноваційного процесу тощо.

Перспективним для *розвитку сільських територій* України є запозичення та впровадження локальних екологічних, енергозберігаючих, соціальних та освітніх громадських ініціатив, що можна втілити завдяки синергії міжнародних і вітчизняних неурядових організацій та органів місцевого самоврядування. В умо-

вах значного пошкодження російською федерацією енергетичної інфраструктури України об'єднання громад навколо енергетичних кооперативів могло б забезпечити їх енергетичними ресурсами. Основною перешкодою до створення енергокооперативів в Україні є відсутність знань про світовий досвід, технічне та економічне забезпечення таких кооперативів, а також регулювання енергетичної сфери низкою обмежень. Для подолання цих викликів необхідно спростити регулювання діяльності таких кооперативів, що дасть змогу підтримати їх діяльність з боку держави та органів місцевого самоврядування.

Кооперативний рух, як традиційна форма громадської самоорганізації, притаманна національній господарській культурі, є комплементарним до сучасних трендів *розвитку солідарної економіки*: диверсифіковані напрями кооперації (енергетичні, орендні, житлово-комунальні кооперативи), організаційні господарські форми шерінгової економіки (економіка спільного використання ресурсів).

З метою реалізації цього потенціалу для відбудови сільських територій доцільним є розроблення урядових програм розбудови аграрної переробної промисловості у сільській місцевості, а також державне сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в межах сільських громад. Такі заходи знизять рівень безробіття та ризик урбанізації, посилять соціальний захист сільських мешканців, забезпечать сталий розвиток сільських територій.

1. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>.
2. Концепція розвитку сільських територій. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#n8>.
3. Геєць В.М., Кораблін С.О. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2022. 304 с. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstruktsjapovojennoji-economiky.pdf>.
4. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз.

- НАН України». Електрон. дані. Київ, 2023. С. 441-454. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>.
5. Хворостяний В. Продовольча безпека України, або гасіння пожежі без жодної стратегії. 2022. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/953-prodovolcha-bezpeka-ukrayiniabo-gasinnya-pojeji-bez-jodnoyi-strategiji>.
6. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82-96. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>.
7. Попова О.Л. Не допустити екологічного «відступу». *Дзеркало тижня*. 12 березня, 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/nedopustiti-ekolohichnoho-vidstupu.html>.
8. Brunetau B. Les paysans dans l'État: le gaullisme et le syndicalisme agricole sous la Ve République. 1994. Paris: L'Harmattan.
9. Cleary M.C. Peasants, Politicians, and Producers: The Organization of Agriculture in France since 1918. 1989. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599354>.
10. Bye P. Mécanisation de l'agriculture et industrie du machinisme agricole: le cas du marché français. *Économie rurale*. 1979. vol. 130, n. 1, p. 46-59. doi: <https://doi.org/10.3406/ecoru.1979.2625>.
11. Fouilleux Ève et Goulet Frédéric. Firmes et développement durable: le nouvel esprit du productivisme. *Études Rurales*. 2012. № 190. P. 131-146. doi: <https://doi.org/10.4000/etudesrurales.9708>.
12. Desriers M. L'agriculture française depuis cinquante ans: des petites exploitations familiales aux droits à paiement unique. *INSEE Références. L'agriculture française et l'Europe*. 2007. P. 17-30. URL: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/1372289?sommaire=1372309>.
13. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / Пер. з англ. Катерини Зарембо. Київ: Наш формат, 2022. 928 с.
14. Дідківська Л.В. Італійське «економічне диво»: успішний досвід управління повоєнним відновленням. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2022. Вип. 55. С. 102-116. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.102>.
15. Marciani G.E. L'esperienza di riforma agraria in Italia. 1966. Roma.
16. Небрат В.В., Дідківська Л.В. Сільськогосподарська кооперація в Україні та фінансові механізми її державної підтримки в контексті зарубіжного досвіду. *Агросвіт*. 2010. № 16. С. 8-16. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/16_2010/3.pdf.

References

1. National Council for the Recovery of Ukraine from the War (2022). Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "New Agrarian Policy". Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> [in Ukrainian].
2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). Concept of development of rural territories, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 23, 2015. No.995-p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#n8> [in Ukrainian].
3. Heyets, V., Korablin, S. (2022). Renewal of the tactics of reconstruction of the military economy of Ukraine: Scientific report. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-reonstrukcjapovojennoj-economiky.pdf> [in Ukrainian].
4. Nebrat, V.V. (Head), ed board (Ed.). (2023). Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives. Institute for economics and forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf> [in Ukrainian].
5. Hovorostyanyi, V. (2022). Food security of Ukraine, or putting out a fire without any strategy. Retrieved from <https://agropolit.com/spetsproekty/953-prodovolcha-bezpeka-ukrayiniabo-gasinnya-pojebi-bez-jodnoyi-strategiyi> [in Ukrainian].
6. Borodina, O., Prokopa, I. (2023). Socio-economic component of agriculture and rural development on the basis of agroecology: scientific and applied aspects. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 5, 82-96. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082> [in Ukrainian].
7. Popova, O.L. (March 12, 2023). Prevent ecological «retreat». *Dzerkalo tyzhnia - Mirror of the week*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichnoho-vidstupu.html> [in Ukrainian].
8. Brunetau, B. (1994). Les paysans dans l'État: le gaullisme et le syndicalisme agricole sous la Ve République. Paris: L'Harmattan [in French].
9. Cleary, M.C. (1989). Peasants, Politicians, and Producers: The Organization of Agriculture in France since 1918. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599354>.
10. Bye, P. (1979). Mécanisation de l'agriculture et industrie du machinisme agricole: le cas du marché français. *Économie rurale*, 130(1), 46-59. doi: <https://doi.org/10.3406/ecoru.1979.2625> [in French].
11. Fouilleux Ève et Goulet Frédéric. (2012). Firmes et développement durable: le nouvel esprit du productivisme. *Études rurales*, 190, 131-146. doi: <https://doi.org/10.4000/etudesrurales.9708> [in French].
12. Desriers, M. (2007). L'agriculture française depuis cinquante ans: des petites exploitations familiales aux droits à paiement unique. *INSEE Références. L'agriculture française et l'Europe*, 17-30. Retrieved from <https://www.insee.fr/fr/statistiques/1372289?sommaire=1372309> [in French].
13. Judt, T. (2022). Postwar: A History of Europe Since 1945. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
14. Didkivska, L. (2022). Italian «economic miracle»: successful experience in managing post-war recovery. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy - History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 55, 102-116. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.102> [in Ukrainian].
15. Marciani, G.E. (1966). L'esperienza di riforma agraria in Italia. Roma [in Italy].
16. Nebrat, V.V., Didkivska, L.V. (2010). Agricultural cooperation in Ukraine and financial mechanisms of its state support in the context of foreign experience. *Ahrosvit - Agrosvit*, 16, 8-16. Retrieved from http://www.agrosvit.info/pdf/16_2010/3.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10 жовтня 2023 р.